

ZBIGNIEW ZIOŁO

Akademia Pedagogiczna

im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ZARYS
TEORETYCZNYCH PRZESŁANEK KSZTAŁCENIA
W ZAKRESIE *GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ*

Abstract: Outline of Theoretical Premises of Education in the Field of Spatial Management. With reference to the discussion about the field of study "spatial management" the Author presents in main outline: premises for education of this new study, the conception of geographical space model as a place of socio-economical and cultural activity, the influence of economical processes on conditions of spatial system transformation and the profile of the graduate of study "spatial management".

Nasilające się procesy rozwoju cywilizacyjnego związane z przechodzeniem do fazy społeczeństwa informacyjnego, stwarzają nowe warunki funkcjonowania różnorodnych podmiotów gospodarczych i instytucji. Wymagają także kształtowania nowych postaw społecznych i kulturowych poszczególnych osób i grup społecznych oraz władz samorządowych. Odbywa się to w warunkach działania makroekonomicznych reguł rozwoju, które przejawiają się w postępującym procesie koncentracji kapitału. Wyrazem tego jest m.in. kształtowanie się coraz potężniejszych światowych korporacji przemysłowych, usługowych i finansowych. Intensyfikują one procesy globalizacji prowadzące m.in. do umiędzynarodowienia działalności gospodarczej, w tym produkcyjnej, usługowej oraz funkcjonowania różnorodnych instytucji, (wśród których znaczną pozycję odgrywają instytucje finansowe). Prowadzą także do pogłębiania istniejących rynków i poszukiwania nowych, rozszerzając w ten sposób różnego typu powiązania przestrzenne. Te procesy światowe nasilają z kolei procesy integracji europejskiej, w wyniku czego, obok Stanów Zjednoczonych i Japonii, tworzy się nowy światowy biegun wzrostu gospodarczego, jakim jest Unia Europejska.

Złożone procesy gospodarcze rozwijające się według praw makroekonomicznych w swojej istocie mają charakter aprzestrzenny, ale konsekwencje ich oddziaływania znajdują często odmienne odzwierciedlenie w różnej skali ukła-

dów przestrzennych (światowej, kontynentów, grup państw, poszczególnych krajów, regionów, układów lokalnych). Poszczególne kategorie układów przestrzennych stwarzają bowiem często odmienne warunki do kształtowania się na ich obszarze procesów rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturowego. Wyrazem tego jest bardzo silnie zróżnicowana przestrzeń światowa w zakresie poziomu rozwoju, atrakcyjności dla nowych inwestycji, różnej jakości potencjału gospodarczego, różnego poziomu wykształcenia i aspiracji społecznej ludności itp. W przestrzeni światowej zaznacza się więc poważny dystans w zakresie rozwoju cywilizacyjnego poszczególnych obszarów. Wskazuje to m.in. na bardzo duże zróżnicowanie w zakresie: wskaźnika PKB na mieszkańca, który waha się od 58,5 tys. dol. w Luksemburgu do 0,5 tys. dol. w Indiach (Kudełko, Ziolo 2005), miejsc lokalizacji zarządów głównych korporacji światowych (Ziolo 2001a), podstawowych węzłów krajowego układu osadniczego (Jakubowicz, Łoboda 1996; Stasiak 1994), nowych lokalizacji firm informatycznych (Ziolo, 2001b), przestrzennego rozmieszczenia centrów wzrostu (Kudełko 2003) i in.

Na duży stopień zróżnicowania atrakcyjności europejskiej przestrzeni gospodarczej wskazuje także struktura wartości sprzedanej 150 głównych korporacji Europy Zachodniej i Środkowo-Wschodniej (tab. 1, 2). Wśród największych korporacji Europy Zachodniej podstawowe znaczenie mają sektory: produkcja artykułów luksusowych, przeznaczanych dla zamożniejszej części społeczeństwa (21,3%), energetyka (15,3%) oraz artykuły konsumpcyjne i przemysłowe, które łącznie obejmują 65,1% ogólnej sprzedaży. Natomiast wśród głównych firm Europy Środkowej podstawową rolę odgrywa sektor paliw, który obejmu-

Tabela 1

Struktura sektorowa głównych firm zachodnioeuropejskich w 2003 r.

Sektory	Liczba firm	Wartość sprzedaży w mld euro	Struktura	
			Firm	Sprzedaży
Artykuły luksusowe	29	734,2	19,3	21,3
Energetyka	7	527,5	4,7	15,3
Artykuły konsumpcyjne	22	502,8	14,7	14,6
Przemysł	28	477,4	18,7	13,9
Telekomunikacja	13	310,6	8,7	9,0
Usługi komunalne	13	281,0	8,7	8,2
Surowce	18	254,0	12,0	7,4
Opieka zdrowotna	7	134,0	4,7	3,9
Energia	2	88,6	1,3	2,6
Informatyka	6	74,1	4,0	2,2
Surowce i materiały	4	47,4	2,7	1,4
Usługi telekomunikacyjne	1	11,8	0,7	0,3
Ogółem	150	3443,4	100,0	100,0

Źródło: „Rzeczpospolita” z 9 września 2004 r. (tab. 1-2).

Tabela 2

Struktura sektorowa głównych firm Europy Środkowo-Wschodniej w 2003 r.

Sektory	Liczba firm	Wartość sprzedaży w mln USD	Struktura	
			firm	sprzedaży
Paliwa	28	161 683,7	18,7	45,3
Metalowy	21	34 039,6	14,0	9,5
Transportowy	15	32 821,7	10,0	9,2
Energetyczny	15	23 098,6	10,0	6,5
Telekomikacyjny	14	22 648,1	9,3	6,3
Handel	21	20 565,8	14,0	5,8
Motoryzacyjny	8	17 611,8	5,3	4,9
Wydobywczy	7	11 704,7	4,7	3,3
Holding	3	11 551,3	2,0	3,2
Elektrotechniczny	7	11 220,9	4,7	3,1
Spożywczy	3	2 403,5	2,0	0,7
Drzewny	2	1 764,6	1,3	0,5
Usługi	1	1 512,0	0,7	0,4
Tytoniowy	1	1 123,9	0,7	0,3
Lasy	1	1 072,9	0,7	0,3
Farmaceutyczny	1	727,3	0,7	0,2
Chemia	1	650,0	0,7	0,2
Budownictwo	1	551,9	0,7	0,2
Ogółem	150	356 752,3	100,0	100,0

je aż 45,3% ogólnej wartości sprzedaży, a następnie sektory związane jeszcze z industrialną fazą rozwoju (metalowy i transportowy), które łącznie obejmują 64,0% wartości sprzedaży. Podczas gdy na terenie krajów ekonomicznie rozwiniętych wśród tej kategorii firm dominującą pozycję zajmują korporacje reprezentujące przemysł produkujący dla bogatszych konsumentów, to w krajach stojących na niższym poziomie rozwoju, dominują surowce oraz sektory związane z fazą rozwoju industrialnego. Wskazuje to na pewien dystans rozwoju, który w celowo tworzonych procesach transformacji przestrzennych układów przemysłowych należy stopniowo zmniejszać.

1. Przesłanki kształcenia w zakresie gospodarki przestrzennej

W świetle przedstawionych przesłanek wyłania się nowy i bardzo aktualny problem dotyczący określania prawidłowości dotychczasowych procesów przemian różnej skali układów przestrzennych, jako wynik: historycznego procesu wzrostu społeczno-gospodarczego, działania współczesnych mechanizmów kształtowania przestrzeni w zmieniających się warunkach społeczno-gospodarczych, przyszłych tendencji przemian oraz ich ocena i określanie racjo-

nalnych kierunków rozwoju. Zachodzi więc konieczność doskonalenia metod poznania, analizy oraz zarządzania tym złożonym procesem przestrzennym, który kształtuje się pod wpływem praw makro-, mezo- i mikroekonomicznych (Górka 1996; Zioło 1996a). Wyłania się więc pilna potrzeba ciągłego pogłębiania teoretycznych rozważań dotyczących prawidłowości i zasad racjonalnego gospodarowania w przestrzeni geograficznej, jako podstawa zarządzania. Tworzy to określone zadania stojące przed kształtującą się nową specjalizacją naukową, jaką jest *gospodarka przestrzenna*. Zachodzi przy tym pytanie, czy celem nowej dyscypliny naukowej i związanego z nim kierunkiem studiów będzie gospodarowanie w przestrzeni geograficznej, czy gospodarowanie przestrzenią, a może w stosunku, do których elementów przestrzeni geograficznej należy przyjmować podejście gospodarowania przestrzenią, a w innych gospodarowanie w przestrzeni. Wstępnie możemy przyjąć, że gospodarowanie w przestrzeni powinno się odnosić do elementów przestrzeni przyrodniczej, a gospodarowanie przestrzenią do elementów antropogenicznych, które w środowisko przyrodnicze wniosła działalność człowieka (Kołodziejski 1987; Kozłowski 1983).

Podjmując problematykę teoretycznych przesłanek kształcenia w zakresie *gospodarki przestrzennej* wstępnie zakładamy, że należy się odnieść do relacji wynikających z istoty reguł rozwoju ekonomicznego, różnych kategorii przestrzeni, kształtowania się procesu społeczno-gospodarczego i kulturowego w określonych układach przestrzennych, a także doskonalenia instrumentów sterujących, w zakresie zarządzania.

Przedstawione rozważania w pełni upoważniają nas do przyjęcia założenia, że prawa rozwoju gospodarczego działające w skali makro-, mezo- i mikroekonomicznej mają charakter aprzestrzenny ale realizują się w określonych układach przestrzeni geograficznej, które jak już wspomniano, stwarzają dla nich często odmienne warunki, a w konsekwencji wpływają na różnicowanie przestrzenne efektów ich działań.

Budując programy kształcenia w zakresie *gospodarki przestrzennej* należy rozpocząć od analizy prawidłowości występujących w różnej skali układów przestrzeni geograficznej jako miejsca działalności gospodarczej, społecznej i kulturowej, wskazywać na zmienność warunków przestrzennych do kształtowania się procesów rozwoju, a na tym tle zarysować model absolwenta kierunku – *gospodarka przestrzenna*.

2. Przestrzeń geograficzna jako miejsce gospodarowania

Zachodzi więc pytanie, czym jest przestrzeń geograficzna, jakie są jej elementy strukturalne, jak realizują się wzajemne relacje między nimi, oraz

jakie kształtują struktury społeczno-gospodarcze i kulturowe w historycznym procesie przemian w określonych warunkach przyrodniczych, a także jakie struktury powinny być kształtowane na przyszłość. Przyjmujemy bowiem, że dla bardziej efektywnego zarządzania oraz związanym z nim wdrażaniem idei ładu przestrzennego konieczne jest wcześniejsze poznanie złożonego procesu kształtowania przestrzeni geograficznej.

W rozwijaniu badań podstawowych i aplikacyjnych oraz konstruowaniu programu kształcenia na kierunku *gospodarka przestrzenna* konieczne jest coraz precyzyjniejsze poznawanie procesu funkcjonowania i zmian dokonujących się w przestrzeni geograficznej. Struktura przestrzeni geograficznej jest bowiem bardzo złożonym systemem, który tworzą trzy podstawowe kategorie (Zioło 1996b, 1999, 2003), są to: przestrzeń przyrodnicza (fizyczno-geograficzna), przestrzeń społeczno-gospodarcza, przestrzeń kulturowa. Wyróżnione kategorie przestrzeni geograficznej są bardzo złożonymi strukturami obejmującymi zróżnicowane elementy, które są przedmiotem zainteresowania wielu wyspecjalizowanych dyscyplin naukowych, odznaczają się odrębnymi właściwościami oraz swoistymi prawidłowościami przemian.

1. Przestrzeń przyrodnicza obejmuje: podłoże geologiczne, warunki klimatyczne, stosunki wodne (wody powierzchniowe: jeziora, rzeki, morza, oceany, wody podziemne), ukształtowanie powierzchni, gleby, świat roślin, świat zwierząt.
2. Przestrzeń społeczno-gospodarcza obejmuje: strukturę rolnictwa (rolnictwo pracujące na bezpośrednie potrzeby konsumpcyjne, rolnictwo towarowe, wyspecjalizowane w produkcji: roślinnej: zbożowej, paszowej, przemysłowej), strukturę przemysłu (przemysł wydobywczy, przemysł przetwórczy, przemysł „wysokiej techniki”), sieć komunikacyjną (transport drogowy, kolejowy, morski, lotniczy, transport specjalny: gazociągi, ropociągi, wodociągi, parociągi i in., linie przesyłowe energii elektrycznej, łączność), sieć usług i instytucji, stosunki demograficzne, sieć osadnictwa miejskiego i wiejskiego, zasoby kapitałowe i finansowe.
3. Przestrzeń kulturowa obejmuje: zasoby kultury materialnej (zabytki architektury, układy urbanistyczne, zabytkowe obiekty produkcji materialnej, narzędzia), kulturę duchową (religia, prądy światopoglądowe), aspiracje społeczeństwa i jego plany na przyszłość, poziom wykształcenia, zasoby intelektualne (działania innowacyjne, koncepcje organizacyjne, zarządzanie, patenty i in.), świadomość kulturową, polityczną, społeczną.

Między poszczególnymi elementami występują różnorodne powiązania pasywne i aktywne, które opisują poszczególne macierze (tab. 3).

Wyróżnione elementy przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społeczno-gospodarczej, kulturowej) odznaczają się dużym zróżnicowaniem ilościowo-jakościowym, różną ciągłością przestrzenną (np. podłoże geologiczne,

warunki klimatyczne), brakiem tej ciągłości (np. rozmieszczenie ludności) oraz tworzeniem układów liniowych (sieciowa infrastruktura techniczno-ekonomiczna, granice, linia brzegowa, rzeki) lub punktowych (lokalizacja przedsiębiorstw, czy instytucji), czy powierzchniowych (pustynie, obszary leśne, obszary upraw). Elementy te charakteryzują się także odmiennymi tendencjami występowania, które przejawiają się w ich równomiernym rozmieszczeniu w przestrzeni, różnym stopniem koncentracji przestrzennej lub brakiem ich występowania. Poszczególne elementy przestrzeni geograficznej możemy także klasyfikować w zależności od ich potencjału, określonych właściwości, czy spełnianych przez nie funkcji.

Tabela 3

Model funkcjonowania przestrzeni geograficznej

		Struktura przestrzeni geograficznej		Przestrzeń przyrodnicza	Przestrzeń społeczno-gospodarcza	Przestrzeń kulturowa
				$X^1, \dots, X^n$	$X^1, \dots, X^m$	$Z^1, \dots, Z^k$
Przestrzeń geograficzna	Przestrzeń przyrodnicza	Podłoże geologiczne Warunki klimatyczne Stosunki wodne Ukształtowanie powierzchni Gleby Świat roślin Świat zwierząt ...	X_1 X_2 X_3 X_4 X_5 X_6 X_7 X_n	X^x	X^y	X^z
	Przestrzeń społeczno-gospodarcza	Struktura rolnictwa Struktura przemysłu Sieć komunikacyjna Sieć usług i instytucji Stosunki demograficzne Sieć osadnicza Zasoby kapitałowe ...	Y_1 Y_2 Y_3 Y_4 Y_5 Y_6 Y_7 Y_m	Y^x	Y^y	Y^k
	Przestrzeń kulturowa	Kultura materialna Kultura duchowa Wyszkolenie ludności Aspiracje społeczeństwa Zasoby intelektualne Świadomość społeczna Świadomość kulturowa Świadomość polityczna ...	Z_1 Z_2 Z_3 Z_4 Z_5 Z_6 Z_7 Z_8 Z_k	Z^x	Z^y	Z^z

Źródło: Zioto 1996b, 1999.

Niezwykle ważne miejsce w przestrzeni geograficznej odgrywa, wydaje się do tej pory mało doceniana, przestrzeń kulturowa. Jej wybrane elementy przypisane były do tej pory elementom przestrzeni społeczno-gospodarczej. Obecnie w świetle nowych wyzwań cywilizacyjnych, w przyszłych definicjach przestrzeni geograficznej, przestrzeń kulturowa będzie coraz silniej akcentowana i traktowana jako jedna z najważniejszych jej kategorii (Ney 1993; Kukliński 1995, 2001; Ziolo 2003). W przestrzeni kulturowej kształtują się bowiem potrzeby i postawy ludzi w sferze wartości intelektualnych, moralnych, a w konsekwencji kształtowanie stosunku do ludzi, do pracy i otoczenia, obejmuje świadomość potrzeb, realność ocen warunków, efektywności procesów działalności człowieka i szeroko rozumianych procesów cywilizacyjnych w wymiarze różnych układów przestrzennych (od lokalnych po globalne)¹.

Szeroko rozumiana kultura decyduje m.in. o:

- tożsamości narodu o jego niepowtarzalnych wartościach;
- wszechstronnym i twórczym zachowaniu jednostek i społeczeństwa, dążących do zachowania indywidualnych cech i przeciwstawiających się uniformizacji społecznej;
- ochronie kształtowania jednowymiarowych społeczeństw np. komercjalizacji, prowadzącej do urynkowienia człowieka i jego umysłu;
- odrzucaniu skomercjalizowanej pseudokultury (prymitywnej rozrywce, bezmyślnym spędzaniu wolnego czasu), która w znacznym stopniu opóźnia realizację współczesnych wizji rozwoju cywilizacyjnego;
- stwarzaniu odpowiednich warunków do rozbudzania aspiracji i kształtowania realnych planów życiowych jednostek i społeczeństwa;
- rozsądnych potrzebach konsumpcyjnych jednostek i społeczeństw;
- kształtowaniu postaw niezbędnych w nowych warunkach gospodarki rynkowej, integrującej się Europy i rozwoju globalnego, takich jak: przedsiębiorczość, inicjatywa, umiejętność zachowania konkurencyjnego i ponoszenia odpowiedzialności, pozytywny stosunek do różnych form własności, poszanowania dyscypliny pracy, a także ograniczania zjawisk patologicznych;
- umożliwianiu przyjmowania twórczej postawy w stosunku do procesów integracji europejskiej i globalizacji życia.

Poszczególne elementy przestrzeni kulturowej wyraźnie określają relacje między dwoma kluczowymi pojęciami, które wynikają z idei stabilnego rozwoju, tj. potrzeb i ograniczeń (Domański 1992, 2002). Ogólnie należy stwierdzić, że elementy tej kategorii przestrzeni kształtują człowieka myślącego, wrażliwe-

¹ W wyniku ostatnich wydarzeń w Nowym Jorku, a także rozwijającej się fali światowego terroryzmu szczególne dużą rolę odgrywa kultura duchowa związana z wyznawaniem określonej religii, która kształtuje postawy i wzorce zachowań jednostek, grup społecznych, a także społeczeństwa wielu krajów.

go i twórczego. Dlatego należy przyjąć, że rozwój szeroko rozumianej kultury w warunkach integrującej się Europy powinien być narodowym priorytetem, jako najlepsza droga przygotowania polskiego społeczeństwa, a także wyłonionych z niego przedstawicieli władz, do życia w przyszłości. Należy przyjąć, że tylko edukacja może przygotować człowieka do tego, aby był zdolny do tworzenia i systematycznego adaptowania nowych procesów i wzorców, których jeszcze obecnie nie jesteśmy w stanie przewidzieć. Oznacza to, że w przyszłym rozwoju rola edukacji i elementów kulturowych będzie odgrywać coraz poważniejszą rolę. Wskazuje to na ważną rolę elementów przestrzeni kulturowej, którą jako odrębną kategorię należy wyróżniać w strukturze przestrzeni geograficznej obok przestrzeni przyrodniczej i społeczno-gospodarczej. Na gruncie *gospodarki przestrzennej* należy więc wypracowywać coraz lepsze koncepcje zarządzania nie przestrzenią geograficzną jako całością, ale także jej poszczególnymi elementami.

Proces przemian poszczególnych elementów przestrzeni geograficznej jest przedmiotem zainteresowania wielu wyspecjalizowanych dyscyplin naukowych, które rozpatrują je z określonego punktu widzenia i bardzo często nie dostrzegają wzajemnych relacji zachodzących między nimi. Na potrzeby zarządzania, na polu *gospodarki przestrzennej*, czy *geografii*, niezbędne jest rozwijanie koncepcji badawczych pozwalających na dokonywanie syntez wyników wyspecjalizowanych dyscyplin naukowych prowadzących do poszukiwania między nimi wzajemnych relacji przyczynowo-skutkowych oraz prawidłowości ich kształtowania się. Wydaje się, że pewną rolę w tym zakresie może odegrać zaproponowany model przestrzeni geograficznej, który obok ujęcia syntetycznego pozwala także na wytyczanie nowych, bardziej szczegółowych kierunków badań, podporządkowanych celom syntezy (Zioło 2003).

Ta różnorodność elementów i nasilenie ich potencjału wpływają w zasadniczym stopniu na uwarunkowania przemian różnej skali układów przestrzennych (np. regionów), wyznaczają ich pozycję konkurencyjną oraz możliwości dalszego rozwoju. Dlatego wydaje się, że wspomniany model może być traktowany jako dobry wzorzec badawczy do wykonywania całościowych diagnoz w zakresie kształtowania nie tylko poszczególnych elementów przestrzeni geograficznej, ale także ujęć syntetycznych. Może także być dobrą podstawą wyjściową do wdrażania idei ładu przestrzennego w procesie budowy strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, kulturowego oraz przemian warunków przyrodniczych (Zioło 2003). Interesującym przykładem tego typu prac jest także koncepcja Domańskiego (1992) dotycząca modelowania współzależności rozwoju w systemach ekologiczno-ekonomicznych.

W układach przestrzeni geograficznej występuje bardzo duże zróżnicowanie jakościowe i ilościowe poszczególnych elementów. W świetle ich podobieństwa wyróżnia się układy regionalne lub w zależności od celów badawczych, czy aplikacyjnych dowolnej skali, układy przestrzenne (Zioło 2003). Zarysowany model

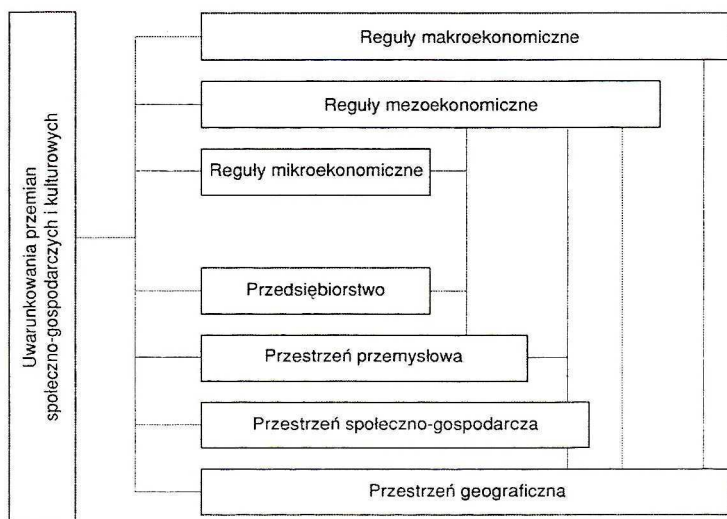
wskazuje, że nowa specjalizacja – *gospodarka przestrzenna* w znacznym stopniu opiera się na wynikach badań bardzo wielu dyscyplin naukowych oraz dokonuje ich syntezy dla celów zarządzania, dlatego ma charakter interdyscyplinary.

3. Warunki przemian układów przestrzennych

Przemiany społeczno-gospodarcze i kulturowe układów przestrzennych, jak już wspomniano, są wynikiem oddziaływania praw ekonomicznych (makro-, mezo- i mikroekonomicznych), które wpływają na zróżnicowane warunki różnej skali układów przestrzennych (ryc. 1). Wstępnie można przyjąć, że prawa (reguły) makroekonomiczne oddziałujące na przestrzeń geograficzną wpływają na procesy jej kształtowania. Zgodnie z regułami mezoekonomicznymi kształtuje się przestrzeń społeczno-gospodarczą oraz poszczególne elementy tej przestrzeni np. przestrzeń przemysłowa (struktura przestrzenna przemysłu), natomiast według reguł mikroekonomicznych kształtują się przedsiębiorstwa przemysłowe, czy podmioty reprezentujące pozostałe sektory gospodarcze.

Te złożone relacje zachodzące między prawami ekonomicznymi a rozwojem układów przestrzennych przedstawia uproszczony model (tab. 4). Obejmuje on cztery bloki macierzy przedstawiające:

- relacje zachodzące między funkcjonowaniem reguł przemian pod wpływem działania praw makro-, mezo-, mikroekonomicznych (od O^0 do K^k);

Ryc. 1. Uwarunkowania przemian przestrzennych

Źródło: Opracowanie własne (ryc. 1-2).

- relacje wynikające z przemian wybranych elementów przestrzeni geograficznej (przykładowo: przestrzeni geograficznej, społeczno-gospodarczej, przemysłowej; od G^s do P^p);
- wpływ reguł ekonomicznych na przykładowe kategorie przestrzeni geograficznej (od O^s do K^p);
- wpływ uwarunkowań wybranych kategorii przestrzeni ekonomicznej na realizację przemian wynikających z prawidłowości reguł ekonomicznych (od G^o do P^k).

Zasygnalizowany model wymaga bardziej szczegółowych rozważań dostosowanych do odpowiednich treści kształcenia na kierunku *gospodarka przestrzenna*.

Idee gospodarki przestrzennej odnoszące się do zarządzania w przestrzeni geograficznej nie mogą ograniczać się wyłącznie do wąskiej grupy specjalistów, ale muszą być możliwie szeroko upowszechnione w społeczeństwie. Rodzi to konieczność wprowadzania do życia społecznego szerzenia pewnej kultury gospodarki przestrzennej, która jest niezbędna dla rozumienia zarządzania i poszanowania idei ładu przestrzennego oraz kształtowania postaw ekologicznych. (ryc. 2).

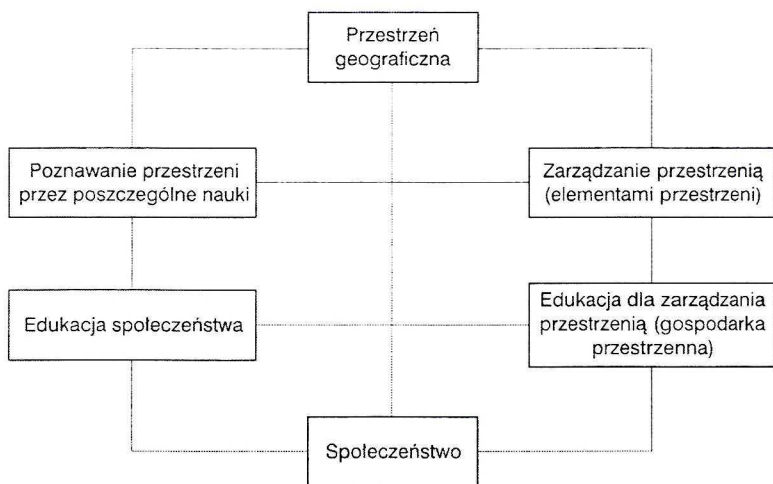
Dokonuje się to dwoma drogami. Pierwsza z nich prowadzi od przestrzeni geograficznej do jej poznania przez nauki szczegółowe. Stanowi to punkt wyjścia tworzenia podstaw zarządzania w przestrzeni, czy zarządzania przestrzenią, a następnie treściami kształcenia specjalistów dla *gospodarki przestrzennej*, których efekty mają służyć społeczeństwu. Druga droga przez poznawanie przestrzeni geograficznej prowadzi do edukacji społeczeństwa na poziomie

Tabela 4

Relacje między regułami przemian ekonomicznych a kategoriami przestrzeni geograficznej

Elementy modelu		Reguły przemian			Przestrzeń		
		makro- ekonomiczne	mezo- ekonomiczne	mikro- ekonomiczne	przyrodnicza	społeczno- gospodarcza	przemysłowa
Reguły przemian	Makroekonomiczne – O	O^o	O^m	O^k	O^g	O^s	O^p
	Mezoeconomiczne – M	M^o	M^m	M^k	M^g	M^s	M^p
	Mikroekonomiczne – K	K^o	K^m	K^k	K^g	K^s	K^p
Wybrane kategorie przestrzeni	Przyrodnicza – G	G^o	G^m	G^k	G^g	G^s	G^p
	Społeczno-gospodarcza – S	S^o	S^m	S^k	S^g	S^s	S^p
	Przemysłowa – P	P^o	P^m	P^k	P^g	P^s	P^p

Źródło: Opracowanie własne.

Ryc. 2. Przestrzeń geograficzna a społeczeństwo

gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym m.in. na przedmiocie przedsiębiorczości i geografii. Jej celem jest zmiana zachowań społeczeństwa przez kształtowanie postaw przedsiębiorczych, które są niezbędne każdemu człowiekowi niezależnie od wykonywanych funkcji społecznych, czy zawodu, większego zaangażowania w działalność władz samorządowych na szczeblu lokalnym i regionalnym, pogłębienia kultury idei ładu przestrzennego oraz postaw ekologicznych. Realizacja tych zadań występuje w Zakładzie Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Akademii Pedagogicznej, gdzie podjęto określone prace badawcze i działalność edukacyjną na specjalności *geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną* (Borowiec, Rachwał 2005; Ziolo, Rachwał 2005).

4. Sylwetka absolwenta – z doświadczeń Akademii Pedagogicznej w Krakowie

Ważną rolę w budowaniu programu kształcenia w zakresie *gospodarki przestrzennej* odgrywa określenie sylwetki absolwenta tego kierunku studiów. W realizowanym przez Akademię Pedagogiczną w Krakowie programie badawczym dotyczącym sylwetki nauczyciela *geografii* oraz *przedsiębiorczości*², przedstawiono także sylwetkę absolwenta specjalności *gospodarka przestrzenna*. Na-

² Z. Ziolo (1987), s. 65-66. Sylwetka ta była prezentowana i dyskutowana na ogólnopolskiej konferencji naukowej w Krakowie w 1987. Zaproponowana sylwetka została przyjęta jako sylwetka nauczyciela geografii i geografa [w:] Licińska D., Werwicki A. (1989).

wiązuje ona do oczekiwań absolwentów *geografii* AP, którzy obok pracy dydaktyczno-wychowawczej w instytucjach edukacyjnych, zajmują także ważne pozycje w administracji publicznej i działalności samorządowej (m.in. pracownicy organów centralnych, wojewodowie, wójtowie, radni różnych szczebli organów samorządowych, posłowie na sejm, dyrektorzy firm czy działacze samorządowi).

Wstępnie przyjęto, że w wyniku ukończenia 5-letnich studiów, napisaniu pracy magisterskiej i złożeniu egzaminu magisterskiego, absolwent specjalności *gospodarka przestrzenna* powinien posiadać:

I. Znajomość:

- funkcjonowania poszczególnych elementów przestrzeni geograficznej, jako miejsca realizacji procesów społeczno-gospodarczych i kulturowych;
- metodologii badań przestrzennych, regionalizacji, statystyki oraz podstaw elektronicznej techniki obliczeniowej – umożliwiające własny rozwój naukowy w wybranej przez siebie szczegółowej dyscyplinie naukowej;
- mechanizmów wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego i przyrodniczego różnej skali systemów przestrzennych (od skali lokalnej przez skalę ponadlokalną, subregionalną po skalę regionalną, krajową, europejską i światową);
- podstaw racjonalnego wykorzystania i kształtowania środowiska przyrodniczego, społeczno-gospodarczego i kulturowego – dla wydawania władzom samorządowym lub podejmowania decyzji w miejscu pracy zawodowej;
- funkcjonowania podmiotów gospodarczych i instytucji;
- instrumentów bezpośredniego i pośredniego oddziaływania w zarządzaniu;
- wiedzy w zakresie wprowadzania lub eliminowania elementów punktowych, sieciowych i powierzchniowych z przestrzeni geograficznej.

II. Umiejętności:

- analizy i rozumienia podstawowych zjawisk, instrumentów i mechanizmów ekonomicznych występujących we współczesnych systemach zarządzania gospodarką i firmą w historycznym procesie wzrostu i różnicującej się przestrzeni geograficznej;
- metod analizy z zakresu rozumienia zachodzących procesów globalizacji gospodarki światowej i integracji gospodarki europejskiej;
- oceny najważniejszych zmian gospodarczych dokonujących się na świecie, a na tym tle zmian w polskiej gospodarce;
- projektowania, planowania i realizacji zadań w różnej skali układów przestrzennych;

- organizowania własnego warsztatu naukowego na potrzeby obecnej i przyszłej pracy zawodowej środowiska lokalnego i regionalnego (gromadzenie informacji, opisu zdarzeń, analizowania i systematyzowania materiałów empirycznych), a także dla celów planowania i projektowania lokalnych i regionalnych układów przestrzennych oraz działania na różnych szczeblach władzy publicznej, czy w charakterze członka terytorialnych organów władzy samorządowej;

III. Biegłości w:

- rozwiązywaniu problemów związanych z tworzeniem koncepcji zagospodarowania przestrzennego;
- posługiwaniu się literaturą, źródłami statystycznymi, ogólnymi i specjalistycznymi opracowaniami kartograficznymi, programami komputerowymi oraz bazami danych;
- opisywaniu i interpretacji procesów dokonujących się w przestrzeni geograficznej w bezpośrednich badaniach (wizji) terenowych;
- badaniu i projektowaniu systemów społeczno-gospodarczych w skali lokalnej, regionalnej i krajowej;
- badaniu wzajemnych relacji (opisywanie, interpretacja procesów) zachodzących między poszczególnymi elementami przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społeczno-gospodarczej, kulturowej) dla celów praktyki gospodarczej i ochrony środowiska przyrodniczego.

Ogólnie należy przyjąć, że absolwent kierunku *gospodarka przestrzenna* powinien rozumieć procesy dokonujące się w różnej skali układów przestrzennych (lokalnym, ponadlokalnym, regionalnym, ponadregionalnym, krajowym, europejskim i światowym) oraz zdobyć umiejętności korzystania i synchronizowania wyników prac specjalistów na potrzeby planowania struktur przestrzennych.

Wydaje się, że obecnie wiele nieporozumień między urbanistami a przedstawicielami nauk ekonomicznych, czy geograficznych w zakresie planowania i gospodarki przestrzennej wynika z nieuwzględniania przestrzennej skali działalności. Urbaniści są specjalistami od planowania miejscowego, natomiast przedstawiciele *gospodarki przestrzennej* są specjalistami od zarządzania zmianami w różnych skalach przestrzennych oraz planowania większej skali struktur przestrzennych, tj. układów ponadlokalnych, regionalnych, czy krajowych.

Przedstawione rozważania wskazują, że *gospodarka przestrzenna* jest nauką interdyscyplinarną, syntetyzującą wyniki wyspecjalizowanych dyscyplin naukowych zajmujących się poszczególnymi elementami przestrzeni geograficznej. Zasygnalizowane zagadnienia wymagają wielu pogłębionych analiz na polu badań podstawowych, których wyniki powinny zostać dostosowane i wdrażane w procesie kształcenia na kierunku *gospodarka przestrzenna* np. w nowych przedmiotach: *kształtowanie przestrzeni przyrodniczej*, *kształtowa-*

nie przestrzeni społeczno-gospodarczej, kształtowanie przestrzeni kulturowej, metody analizy przestrzennej (m.in. Czyż, Rogacki 2005; Isard 1965; Fajferk 1966), czy *metodologia gospodarki przestrzennej* (Dobrowoska 1962; Domański 1984, 2002; Kuciński, Kudłacz, Markowski, Ziobrowski 2002).

W procesie kształcenia w zakresie *gospodarki przestrzennej* szczególny nacisk należy położyć na opanowywanie metod pozwalających na doskonalenie holistycznych badań dotyczących procesów kształtowania przestrzeni geograficznej w historycznym procesie rozwoju, pozwalające na: poznanie prawidłowości funkcjonowania i relacji zachodzących między elementami przestrzeni geograficznej jako miejsca realizacji procesów gospodarczych, wpływie instrumentów polityki gospodarczej i społecznej na kierunki przemian różnej skali układów przestrzennych, wytyczanie racjonalnych celów rozwoju w nawiązaniu do współczesnych tendencji rozwoju cywilizacyjnego (społeczeństwa informacyjnego), tworzenia nowych koncepcji rozwoju na przyszłość w zakładanych strategiach rozwoju oraz zarządzanie procesami rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturowego różnej skali układów przestrzennych.

W konstrukcji programów kształcenia na kierunku *gospodarka przestrzenna* należy głównie zwracać uwagę na wdrożenie studentów do myślenia, jak należy działać, za pomocą jakich (najlepszych) metod, aby wraz wykorzystaniem miejscowych zasobów i środków, najefektywniej realizować cele rozwoju różnej skali układów przestrzennych. Jednocześnie realizując idee ładu przestrzennego zmierzać do osłabiania działania procesów polaryzacyjnych, nadmiernie różnicujących przestrzeń geograficzną ale też wspierać procesy dążące do całkowitego wyrównywania dysproporcji.

Wydaje się, że zarysowane teoretyczne przesłanki kształcenia specjalistów w zakresie *gospodarki przestrzennej*, wobec postępującego rozwoju społecznego oraz procesów umiędzynarodowienia działalności produkcyjnej i usługowej oraz integracji europejskiej wydają się w pełni uzasadnione. Warto również w tym zakresie nawiązać do znacznie wcześniejszych koncepcji i idei kształtowania przestrzeni geograficznej sięgających jeszcze XIX w. i ich rozwijania w okresie międzywojennym i powojennym w XX w. (m.in. Ostrowski 1949, Malisz 1978).

Literatura

- Borowiec M. Rachwał T., 2005, *Działalność naukowo-dydaktyczna Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej w latach 2000-2005*. Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej, Instytut Geografii AP w Krakowie, Kraków.
- Czyż T., Rogacki H. (red.), 2005, *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*. Biuletyn KPZK PAN, z. 219, Warszawa.

- Dobrowolska M., 1962, *Czynniki kształtowania się, przeobrażania i rozpadu społeczno-ekonomicznych struktur regionalnych*. „Światowid”, t. XXIV, s. 127-158, Księga pamiątkowa ku czci prof. dra Wł. Antoniewicza. Warszawa.
- Domański R., 1984, *Teoretyczne podstawy geografii ekonomicznej*. PWE, Warszawa.
- Domański R., 1992, *Systemy ekologiczno-ekonomiczne. Modelowanie współzależności rozwoju*. Studia KPZK PAN, t. C, PWN, Warszawa.
- Domański R., 2002, *Gospodarka przestrzenna*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Fajferk A., 1966, *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej*. PWE, Warszawa.
- Górka K. (red.), 1996, *Rola mezoekonomii w rynkowym systemie zarządzania gospodarką*. Księga Jubileuszowa dla uczczenia 50-lecia pracy naukowo-dydaktycznej Profesora Józefa Gajdy. AE, Kraków 1996.
- Isard W., 1965, *Metody analizy regionalnej*. PWN, Warszawa.
- Jakubowicz E., Łoboda J. (red.), 1996, *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. Studia Geograficzne LXV, Wyd. UW, Wrocław.
- Kołodziejwski J., 1987, *Ochrona środowiska przyrodniczego*, [w:] *Dylematy rozwoju Polski u progu XXI wieku*. Komitet Prognozowania Rozwoju Kraju „Polska 2000” przy Prezydium PAN.
- Kozłowski S., 1983, *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki przestrzennej Polski*. Wszechnica PAN, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kuciński K., Kudłacz T., Markowski T., Ziobrowski Z., 2002, *Zintegrowany rozwój aglomeracji a konkurencyjność polskiej przestrzeni*. Studia KPZK PAN, t. CXI, Warszawa.
- Kudelko J., 2003, *Położenie centrów wzrostu społeczno-gospodarczego wschodniego pogranicza jako wyraz kształtującego się ładu przestrzennego*, [w:] *Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego*. Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa.
- Kudelko J., Ziolo J., 2005, *Przemiany potencjału gospodarczego przestrzeni światowej w latach 1990-2003*, [w:] *Procesy i kierunki przemian w gospodarce, przestrzeni i społeczeństwie*, Księga Jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Zbigniewowi Mikołajewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, M. Bucka i J. Ślodziak (red.). UO, Opole, s.337-350.
- Kukliński A., 1995, *Europejski kontekst przekształceń polskiej przestrzeni*, [w:] *Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju – „Polska 2000 Plus”*. Hipoteza t. I, CUP, Warszawa.
- Kukliński A. (red.), 2001, *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwania dla Polski XXI wieku*. KBN, Warszawa.
- Licińska D., Werwicki A., 1989, *Wprowadzenie do charakterystyki zawodowej nauczycieli geografii*. Centrum Doskonalenia Nauczycieli im. W. Spasowskiego w Warszawie, Instytut Polityki Naukowej i Szkolnictwa Warszawa.
- Malisz B. (red.), 1978, *40 lat planowania struktury przestrzennej Polski*. Studia KPZK PAN, t. LXIV, Warszawa.
- Ney R. (red.), 1993, *Raport o potrzebie strategicznych koncepcji rozwoju Polski i roli nauki w przebudowie gospodarki*. Komitet Prognoz „Polska XXI wieku”. Warszawa.
- Ostrowski W., 1949, *Świetna karta z dziejów planowania w Polsce 1815-1830*. Warszawa.

- Stasiak A. (red.), 1994, *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski*. Biuletyn KPZK PAN, z. 167, Warszawa.
- Ziolo Z., 1987, *Sylwetka nauczyciela geografii – absolwenta Wyższej Szkoły Pedagogicznej*, [w:] *Geografia przemysłu w akademickim kształceniu nauczycieli*, Z. Ziolo (red.). Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich. Materiały i Sprawozdania nr 14, Wyd. Naukowe WSP, Kraków, s. 65-66.
- Ziolo Z., 1996a, *Miejsce mezoekonomii w ekonomii*, [w:] *Rola mezoekonomii w rynkowym systemie zarządzania gospodarką*, K. Górka (red.). Księga Jubileuszowa dla uczczenia 50-lecia pracy naukowo-dydaktycznej Profesora Józefa Gajdy. AE, Kraków, s. 55-58.
- Ziolo Z., 1996b, *Model funkcjonowania przestrzeni geograficznej i jego znaczenie dla gospodarki przestrzennej*, [w:] *Gospodarka, przestrzeń, środowisko*, U. Wich (red.). Wyd. UMCS, Lublin.
- Ziolo Z., 1999, *Model funkcjonowania przestrzeni geograficznej jako próba integracji badań geograficznych*, [w:] *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*, A. Lisowski. (red.). Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 122-131.
- Ziolo Z., 2001a, *Struktura branżowa i koncentracja przestrzenna wiodących światowych firm przemysłowych*, [w:] *Problemy przemian struktur przemysłowych w procesie wdrażania reguł gospodarki rynkowej*, Z. Ziolo (red.). Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG, nr 3, Warszawa-Kraków-Rzeszów, s. 29-41.
- Ziolo Z., 2001b, *Informatyzacja przestrzeni gospodarczej jako wyznacznik konkurencyjności regionu* [w:] *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*, A. Klasik (red.). Prace Naukowe AE w Katowicach, Katowice s. 33-57.
- Ziolo Z., 2003, *Przestrzeń geograficzna jako miejsce realizacji idei ładu przestrzennego*, [w:] *Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego*, T. Słęzak, Z. Ziolo (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 205, s. 25-43.
- Ziolo Z., Rachwał T., (red.), 2005, *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne*. Seria Przedsiębiorczość-Edukacja nr 1. Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna w Krakowie, Kraków.